

Hogy gondozd a nemzetedet?

Mórocz Zsolt beszélgetése Szörényi László irodalomtörténésszel

DEKONSTRUÁLT ÁHÍTAT

MÓRO CZ ZSOLT: Egy ismeretlen fordító ekként fejezi be – a Kazinczy-kódexben található – Az Szent Barlámnak élete című munkáját a Mohácsi vész évében: „AKI EZ ÍRÁST ÍRTA EGY AVE MARIÁT KÉR. 1526”. Ez honoráriumnak akkoriban is meg lehetett volna a sovány volt, nem mint ha sokkal rózsásabb lenne a helyzet...

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: Igen, ez a vatikáni valutának a speciális esete.

– A kérdés mindenesetre jelzi, ekkoriban még, noha az európai kultúrtörténeti naptár szerint a reneszánszban vagyunk, Huizinga nyomán kijutva a középkor misztikus homályából a napfényes antik tájakra, létezik bizonyos fokú szakralitás a tág értelemben vett irodalmi szövegekben. Később Zrínyitől Krúdyig szakralizálódik (majd deszakralizálódik) a magyar őstörténet, tehát nem pusztán a Szent Istvántól eredeztethető keresztény hagyomány, hanem a pogány múlt, benne az Attila-mítosz, amint éppen téled, „A szent hazának képe” című tanulmányodból tudjuk. A szakralitás és a modernizmus viszonya meglehetősen bonyolult, ellentmondásos, de mára, hogy lecsengett a posztmodern...

– Sosem tudtam megállapítani pontosan, mi az a posztmodern. Igyekeztem tájékozódni, de azt hiszem, egy fogalom túlfeszítéséről, gyakorta indokolatlan használatáról van szó. Végül már mindent és mindennek az ellenkezőjét is jelentette. Volt már ilyen, a szereptörténet korában beszéltek román lélekről, gótikus lélekről, barokk lélekről, próbáltak egy-egy – a művészettörténetből átvett – stíluskategóriával értékelni mindent a filozófiától az ekeszarváig, ami arra a kultúrára jellemző. Azt hiszem, a posztmodern hasonlóképpen kissé eltúlzott ilyen módon.

– A posztmodern ezt-azt tagad, elsúlytalanít vagy ironikusan közelít meg. Kitiüntetett módszere a dekonstrukció, noha olyan országban, mint a miénk – ahol jó ideje nem dekonstruálni, hanem rekonstruálni kell történeti, építészeti és irodalmi múltat, Habsburgok felrobbantotta várakat és kommunisták lemeszelte freskókat, újratanulni tiltott verseket, ismét kiadni megcsonkított (egyik írásod kulcsszavával: delfinizált) életműveket, helyreállítani romba dőlő templomokat és töredékes textusokat, ahol újja kell teremteni a nemzeti múltat, újraírni, helyesebben megírni „elveszett naiv eposzunk” XIX. századi mását, szövegfoszlányokból megteremteni a hajdanvolt lovagi epikát – ne-béz komolyan venni a könnyed semmit mondás mestereit. A dolog egyik oldala súlytalan, míg a másik, némelyek szerint, gyanús és anakronisztikus. Az irodalomnak ma lehetnek-e, vannak-e nemzeti feladatai?

– Már hogyne lennének?! Amíg a nyelvünk, a magyar nyelv él, addig elsősorban nemzeti feladatai vannak, jelesül ennek a nyelvnek a legtökéletesebb kimunkálása, kihasználása, továbbá felmutatása a világnak. Nem pusztán abban a praktikus értelemben, mint a XVIII. században, amikor atyáink rájöttek: nem lehet már egy tisztességes marhapasszust normálisan megírni magyarul, mert a fele latinul van. Ebből a szemszögéből a birodalom igazgatásában – a birodalmi adminisztráció szűk szempontjait szem előtt tartó, német nyelvűséget erőltető – II. Józsefnek még akár igaza is lehetett, tehát

nem erről van szó, hanem arról, hogy megmutassuk, a magyar minden nyelvi árnyalat kifejezésére alkalmas, minden szakmának, tudománynak a szaknyelvét meg tudja teremteni. Azóta számos nekirugaszkodással ez a tendencia – folyamatosan – megvalósul annak ellenére, hogy már a nyelvújítók első nemzedéke rájött, akadnak szavak, melyek olyan ravaszul bevették magukat a magyarba, noha latin vagy más eredetű kölcsönzések, hogy már tökéletesen meghonosodtak, kár őket „üldözni”. A gyakorlati haszna – pszichológiai alapon – pedig az, hogy mivel mindenki a maga nyelvén lesz tudós, a gondolkodás összefügg az anyanyelv megtanulásával. Az agyban a tobozmirigy elsorvadás a nyelvi gazdagodással, illetve szegényedéssel párhuzamos. Ha a gyerekeket leszoktatjuk a memoriterekről, nem tanítjuk meg őket rendszeren olvasni, idióta ponyvákkal – akár papíron, akár televíziós szappanoperaként – traktáljuk őket, amelyekből kihagyták a nehezebb szavakat, vagy átírták a klasszikusokat egy nem létező bikkfafanyelvre, akkor egyszerűen, ám módszeresen hülyévé képezzük őket. Idegen nyelvet is csak annak mértékében, annyira igényesen tanulhatunk meg, amennyire a sajátunkat értjük, használjuk, amennyire tudni akarjuk. A kisgyermekkorban való kétnyelvű oktatás sem hasznos, legföljebb arra jó, hogy szerencsétlen szülők zsebéből kihúzzák vele a pénzt, ugyanis ha nem *nevelődik emberré saját anyanyelvi közegén belül* valaki, akkor az egészet megette a fene, akkor korcs lesz. Ebben, az emberré nevelésben benne van az érzelmi nevelés, valamint – hogy úgy mondjam – a metafizika iránti érzékenység kialakítása. Ha olyan nagy szavakat használunk, mint a lelki üdvösség vagy hasonlók, akkor arról van szó, hogy az ember az élete célját valamilyen módon felismerje a káoszban, aztán kítűzze, majd ehhez igazítsa az életét, ennek megfelelően legyen képes elviselni a sors ütlegeit, bánatalmait. A boldogságot, a tiszta lelkiismeretet pedig kifejlessze, megőrizze, netán visszaszerezze, legyen büntudata és vágyakozzék az ártatlanságra. Magyarán: ember legyen a szónak ebben a viszonylag összetett értelmében. Ezt, amennyiben egy szűkített, nem tág, saját világban teszi meg, amit az anyanyelv biztosít, akkor megint csak korcs lesz, méghozzá érzelmi korcs. Lehet kiváló technokrata, ám elszúrja a saját életét, megkeseríti a vele együttműködőket.

– *Látsz-e valami feladatot a magyar – általában az – irodalom előtt, ebben a mediatizált világban, van-e szerepe ezeknek a szigorúan nyelvhez kötött megnyilvánulásoknak a virtuális, mindinkább virtualizálódó valóságban?*

– Hiszek abban, hogy nem véletlen a nyelvek sokszínűsége: ez a kultúra alapja a maga teljes, mámorító változatosságában, az általunk ismert legősibb nyomokig, amelyek nagyon újkoriak ahhoz képest, amit nem ismerünk, amit nehéz rekonstruálni, ami már a nyelvek megoszlása – a bábeli nyelvzavar – után alakult ki. Ennek megfelelően mindegyik hordoz valamit, ami az összképbe illeszkedik, ami csak együtt érvényes. Elvileg mindegyiket kellene ismerni, de ismerjük a poliglottok boldogtalan fajtáját, akik megpróbálnak néha száz vagy még annál is több nyelvet megtanulni. Mezzofanti bíboros – a világ egyik nyelvi csodája – sok magyar tudósnak, aki fölkereste, szebb, választékosabb magyarsággal válaszolt, mint ahogy a kérdést feltették neki, mi több, néha olyan költőkre hivatkozott, akikről az illető sohasem hallott. Kisfaludy Sándort különösen szerette, erre emlékszem. Ez a vágy belénk oltott, tiszteletre méltó kíváncsiság, de lehetetlen minden nyelvet megismerni. Azt viszont egyáltalán nem lehetetlen tanulmányozni, amit a magyar irodalom, illetve a magyar kultúra létrehozott eddig, azt, hogy ez a teljesítmény miben különbözik a nagyobb családtól, az európai kultúrától, irodalmaktól,

amelyekhez tartozik. Ad-e nekik valami gazdagságot? Erre nagyon könnyen válaszolt már Kazinczy, Csokonai vagy Kölcsey, és tőlük kezdve sokan, mikor úgy vélték: mi az ázsiaiságunkban rendelkezünk egy olyan kincssel, amely egyszerre otthon is van ebben a kultúrában, de mégis idegenszerű, ősi és aktuális. Éppen a XVIII–XIX. század fordulóján kezd beáramlani az addig egzotikusnak, legfőljebb kereskedők, szaktudósok által ismert kínai, indiai, később afrikai kultúra kincsesládájának gazdagsága. Nem csupán mint anyagi hasznot hozó, hanem tanulmányozásra méltó, izgalmas dolgok. Mindezek felsorakoztak az addig is tisztelt görög és római irodalom, valamint a Biblia mellé. Sőt: Champollion óta ide csatlakozik az egyiptomi irodalom, az ékírás megfejtését követően a babiloni, óperzsa irodalom vagy éppen a türk feliratok elolvasása óta a belső ázsiai kultúra. Mindez sokkal közelebb került az európai világhoz, mint előtte. Mióta a kínai, japán vagy más távoli irodalom divattá vált, azóta meghatározhat más kultúrákat, illetve választást tesz lehetővé az írók számára. Hasonlóképpen inspirálhat tudósokat: egy XIX. századi szentpétervári iranista professzor perzsára fordította például Puskind, hogy bizonyítsa, milyen szép, hajlékony nyelv a perzsa. Az osztrák Hammerposchthal, a nagy oszmanológus pedig, azokkal szemben, akik vitatták, hogy a perzsa alkalmas a legfinomabb filozófiai, teológiai kifejezésekre, lefordította Marcus Aureliust görögből perzsára, majd kiadta. Prágában vettem meg annak idején hat koronáért a könyvét, mert nem tudták micsoda, az asztalt támasztották vele alá.

– *Megújulni csak a hagyományból lehet. Légüres szellemi térből nem. Az újdonság, a leg-avantgárdabb avantgárd, a legújabb „neo”, bármilyen posztmodern vagy „nájmódi” szintén innen merít, néha szándéka ellenére, mikor hirdetett programja a teljes hagyományt tagadja. A látszat azonban rendszerint csalóka, mert elképzelése szerint ugyan a tradícióval szemben jött létre, a végeredmény viszont – az időből távolabbról nézve – azt mutatja: alapvetően nem új, csak itt-ott megújítja az irodalmi hagyományt, a nemzeti mitológiát, a mítosz szót ezúttal a legtágabb értelemben használva. Magyarán: abba illeszkedik. Érdekes módon, Esterházyval kapcsolatban hangzik el néha, hogy magánmitológiát ír, habár talán legsikerültebb könyve (a Termelési regény) elég mélyen ágyazódik a magyar irodalmi tradícióba, a kollektív „mitológiába” egy-egy ironikus utalásával, például az Egri csillagok közismert, heroikus helyére (ahol az írónia, nyilván a jelen kisszerűségének szól). Persze adódnak félreértések: éppen most hallottam a beszélgetéssorozat következő résztvevőjétől, Fodor István régészről, a szovjet elvtársak annak idején – egy irodalmi alkotásokat tartalmazó címjegyzékből – kiválasztották a Termelési regényt, hogy lefordítsák, majd, gondolom, a béketáborban hathatósan propagálják. Talán nem baj, hogy nem fordították le, ki tudja, mi történik, bár újabb csapatokat valószínűleg nem küldtek volna ránk. Némelyek szerint a posztmodern szakít a hagyománnyal...*

– Ismét azt felelem: nem tudjuk, mi a posztmodern. Ezért én azt mondanám, vannak olyan írói pályák, amelyeket a kritika időnként posztmodernnek nyilvánít, de a koherenciáját tekintve – a nem befejezett életműről – nem lehet érdemben nyilatkozni még. Annyi biztos azonban – eddig még senkinek sem jutott eszébe, vagy ha igen, nem értesültem róla –, hogy Mészöly Miklóst, akit az egyik legnagyobb írónak tartok, valaki posztmodernnek nevezte volna.

– *Nehéz besorolni bárhová.*

– Mészölyt nehéz, hasonlóképpen nehéz Krasznahorkai Lászlót. Most szereztem meg azt az angol cikket a New Yorkból, amelyben „üvöltve” követelik számára a Nobel-díjat, és teljesen igazuk van. Krasznahorkainak nagy híve vagyok. A *Sátántangó*–

ban kiindul *Az elveszett alkotmány* legrettenetesebb világából, majd az ávo által nyomor-
gatott vidéki Magyarország, a kommunista végvidék szörnyű kelet-európaiságából, ami
jellegzetesen magyar. Belorussziában, Romániában vagy Oroszországban nem ilyen len-
ne. Krasznahorkai a Gyula környéki anyagból – ahova való – írja meg azt, amit ismer,
azután, amint Arany eljut a szalontai dágványból a földi paradicsom Beatricéjéig a *Tol-
di szerelmében*, akként Krasznahorkai eljut Japánig, meg Peruginóig. Fantasztikus ív-
ben tudja a világkultúrát meghódítani. Miért? Azért, mert tökéletesen a kisujjában van
a magyar. Aki ezt elmulasztja, az éppen úgy jár, mint az a szerencsétlen gyerek, akit be-
íratnak angol óvodába, aztán nem tanult meg rendesen se angolul, se magyarul, hanem
csak mekeg.

ATTILA, A BÜDÖS SAJT

– *A magyar krónikás hagyomány mindig úgy tartotta: hunok, illetve szkíták (szittyák) va-
gyunk eredetünkre nézve, vagy másként fogalmazva: közös őseink voltak az említettekkel.
Mindehhez értékes – rövid megszakítással – máig élő Attila-kultusz járult, annak ellenére,
hogy számos történész cáfolja, hamisnak érzi ezt az évszázadok óta élő, a nemzet kollektív tu-
datában eleven mítoszt. A történelemtudománynak azonban – szemben bizonyos jogi paragrafuo-
sokkal – nincs visszaható érvénye, azaz tökéletesen mindegy társadalomlélektani szempontból,
hogy mit mond a ma tudósa, mert a középkori magyarság önazonosságát, hitét, tetteit nem
a mai modern tudomány eredményei alakították, nem azok határozták meg közösségi tudatát,
cselekedeteit, hanem saját korának „tudományos” nézetei, mítoszai, még inkább vallása. Az
Árpád-ház eredetéről Anonymus azt mondja: az Attila ivadékból származó Álmos Ügyek és
Emese házasságából született, mely házasság 819-ben kötöttet. A mitikus jel, a turulmadár
megjelenése az álomban egyértelműen égi eredetre, transzcendens származásra utal. (Egyedül
Kézai nevezi – a korai forrásokban – turulnak a madarat, melyet Etele [Attila] viselt a paj-
zsán, majd az Árpádok jelképe lett. Anonymus és a Képes Krónika austurisát általában héjá-
nak vagy sasnak fordítják. Mások a sas szó török etimológiájára utalnak.) Álmos tehat az
anonymusi közlés alapján 819–820 táján szülehetett, megközelítően a kazár polgárháború kez-
detekor, mikor a lázadó kazár törzsek a magyarokhoz csatlakoztak. Az Árpádok – vagy ismét
Kézaiival szólva –, a Turul nemzetség válik a magyarság vezetőjévé, amelyhez, azt hiszem,
jól jött a korabeli szakrális, mai szóval, politikai legitimáció. Rövidre fogva: az új uralkodó-
nak, az új fejedelmi törzsnek szüksége lehetett mitikus legitimációra: ez az Emese álma mítosz.
Ez a mítosz politikai értelmezése ugyan, de azt remélem, nem nélkülözi a lélektani-történeti
logikát.*

– Jóval később is szükség volt a hatalom vagy egy-egy fontos politikai döntés szak-
rális alátámasztására. Mondok konkrét példát: Pálma Ferenc Károlyról, a kiváló jezsuita
történészről írtam egyszer tanulmányt, aki kitűnő pecsét-tanász, valamint a szlavisztika
egyik megalapítója volt. Kapott egy feladatot, hogy készítse el a Habsburg-Lotaringiai
ház családfáját – Mária Terézia uralkodása idején –, mégpedig olyan módon, hogy mi-
nél több magyar ős legyen benne. Meg is csinálja ezt a családfát, amelyen Szent Erzsé-
bet a legragyogóbb csillag, de még lényegesebb a miért? Miért kellene a magyar ősök?
Mert Lengyelország felosztásakor Galíciát a Magyar Korona jogán tudják megszerezni
a Habsburgok, mint osztrák főhercegek vagy mint császár feleségek nem formálhattak
jogot rá, ellenben mint magyar királyok: igen. Ezért kellett a magyar dinasztikus

ősök, ráadásul, ha szent is akad köztük, az különösen sokat nyom a latban. Szent Erzsébetet Európa szerte hallatlanul tisztelik, a kultuszában részt vesznek, köztük sokan olyanok is, akik azt sem tudják, magyar volt. Most az évforduló sokat segített abban, hogy a magyarságát kihangsúlyozzák a tudósok.

Az ok tehát, amit kérdésedben említettél, hogy egy új állam vagy új törzsszövetség megpróbálja a mindenki által tisztelt, a legnagyobb hőshöz, Attilához kötni magát, nos, miért ne? Kimo Stickler szerint – 2007-ben kiadott, *Der Hunnen* című könyvében olvastam – lehetséges, hogy a hunoknak történetileg sokszor megmagyarázhatatlan, sokféle való feltűnése esetleg azzal függ össze, hogy a Kínát fenyegető hunok olyan hírnevet szereztek maguknak, hogy attól kezdve, ha valamelyik nép valamire „vinni” akarta, akkor hunnak nevezte magát.

– *A hun hagyományt soha nem lehetett kiirtani a magyarság köréből, a Dunántúltól a Székelyföldre, a Felvidéktől a Vajdaságig él, jóllehet Magyarországon kívül meglehetősen negatív a hunok, illetve Attila megítélése. Európában, de még Amerikában is – amit ismereteim szerint nem dúlt fel –, alkalmanként a Rossz, az Antikrisztus megtestesítője.*

– Amerika készen kapott sok dolgot. Természetesen készen kapta a hunokról alkotott sztereotípiákat is. Amennyire tudom, az első világháborúban az antant propaganda dobta be – az angolok és franciák mellett a leigázott belgák – a hunokat, akik az *Eddá*-ban, a *Nibelung Lied*-ben időnként egyébként szimpatikus alakban tűnnek fel, akárcsak Attila. Attilában és a hunokban nem a magyarságot látták, ennek semmi köze a magyar–hun hagyományhoz, amiről semmit sem tudnak, hanem a germán–hun hagyományról van szó. Amikor a támadó, világhódító, hömpölygő barbár seregeket hunnak nevezték gúnyosan, akkor tulajdonképpen a germánokat szidták. Beindult a filmgyártás, a hollywoodi film a kezdetektől, a némafilm korszakától hallatlan propagandaerőre tett szert, tehát rászállt a politika. A politika megrendelőként szerepelt, de az Attiláról szóló filmek a németekre vonatkoztak, vagy általában mindenféle barbárságra, szemben a civilizációval. Hogy ez mennyire leszívargott később a hétköznapokba, azt egy 1987-ben – Simor Dénes és Birbaum Mariann által szervezett –, Los Angeles-i konferencia mutatta meg, amelynek az anyaga, ha nem is teljességében, de később a Corvina Kiadónál (1994-ben angolul) megjelent. Erről írtam néhány megjegyzést. Az egyik nevezetes eset a következő: volt egy Attila nevét felhasználó reklámtermék- és márkakiállítás. Kiderült, hogy a legbüdösebb sajtót, amihez képest a pálpusztai határozottan jázminillatú, Attiláról nevezték el. A másik érdekesség, egy hasonló páros, mint nálunk a Hacsek és a Sajó. Ez a legszebb: üldögélt két szerencsétlen tutyimutyi, harapós kedvű figura, akik az aktuális politikát tárgyalták...

– *Amolyan Jenki Kávéházi Konrádok?*

Igen, két okoskodó Kávéházi Konrád fecseg, mikor egyszer csak csim-bum, égszakadás, földindulás, megjelenik Attila bőr kacagányban, sisakkal a fején, majd bölcsen ő világosítja fel őket. Ő az okos, a két hülyével szemben. Attila megítélése meglehetősen összetett.

– *Nálunk ellenben szinte abszolút pozitív Attila szerepe, leszámítva néhány jezsuita szerzót, akiről még kérdezni szeretnék...*

– Igen, jóllehet van a kettő közötti átmenet. Volt itt egy finn professzornő, aki Helsinkiből jött, franciát tanított, franciául beszélt. Előadta, hogy Franciaországban egészen különleges szerepet kapott Attila. Az a város számított igazán „menőnek”, az tudta poli-

titkai előjogokra váltani ezt a különös presztízst, amelynek későbbi védőszentjét vagy püspökét a hunok nyuvasztották meg. Szent Genovéa volt az – le van festve a párizsi Pantheonban –, aki Attilát rábeszéli, hogy menjen el Párizs alól. Párizs ezért lett főváros, vagyis Párizs a főségét Franciaországban tulajdonképpen Attilának köszönheti.

– *Közvetve Velencét is neki köszönhetjük.*

– Velence a legenda szerint azért alakult ki, mert Attila elől elmenekültek a venetói lakosok, először a Rialtóra, azután a többi szigetre.

– *Attila emléke a magyarság kollektív tudatában vagy inkább tudattalanában mintha a nagyság lehetőségét, archetípusát minden negatív történeti korszakban, ilyen-olyan bódoltságban fenntartotta volna. A krónikás hagyomány mellett sokaknak segített lélektanilag ez a tradíció Zrínyi Miklósig, Bethlen Gáborig, akinek az oldalára akasztják – egy versben – Attila szablyáját. Mátyás római „eredete” mellett Szkítia felé tájékozódik, mikor megírhatja a magyarság történetét Bonfinivel.*

– A legizgalmasabb itt a következő: Mátyás természetesen tisztában van a hun hagyomány értékével, ez Thuróczyban szintén benne van. Bonfinivel mindezt hallatlanul részletesen kidolgoztatja. Mindent, amit az antik földrajzi, történeti irodalomból tudni lehetett Szkítiáról, azt aprólékos kozmográfiai bevezetésben leírja, hogy a magyarokat lehessen honnan kiindítani. Sőt, az egész látomás – miként ezt Kulcsár Péter remekül kifejti – kettős újjászületés: a magyar népben mint vitéz katonanemzetben újjászületik a hunok dicsősége, az uralkodóban, Mátyásban meg a rómaiaké. Mátyás azonban ennél még sokkal izgalmasabb kísérletre is vállalkozott. Mikor meghal második Pius pápa, majd II. Pál lép a helyére, akkor Mátyás több mint egy évig vár, amíg tisztelgő követtséget küld. Voltaképpen akkor jön össze az a „csomag”, amit ő szeretett volna elintéztetni a Szentszéknél. Janus Pannoniusra bízta a követtséget. Janus beszéde a Vatikánban több mint különös, amennyiben a kötelező szokványos érvrendszert megváltoztatja, miszerint Szent Istvántól kezdve – aki a pápától kapja a koronát – a magyar uralkodók mennyire a Szentszék hívei voltak, tehát: jogosult az, amit kérnek. Janus itt a következőt mondja: *már Attila is...* azaz nemcsak azt adja elő, hogy Attila a legenda szerint megkímélte Rómát, mikor Nagy Szent Leó pápa eléje vonul, és megpillantja a pápa feje fölött karddal fenyegető égi szenteket, Pétert és Pált. Nem elégszik meg ezzel, hiszen ez kétélű, ez azt mutatja: a pogányságot Róma visszariasztja, ellenben a megtérteket keblére öleli. Ez a hivatalos római ideológia. Janus hozzáteszi még azt, *hogy már Attila is tulajdonképpen a pápát szolgálta*, mikor az ő kérésére kifüstölte az eretnek ravennai püspököt. Tehát Mátyás előképe ebben, hiszen már folynak a tárgyalások, hogy a magyar seregeket ráeresszék a cseh huszitákra. A pápa ezt az érvelést visszautasítja. Ismerjük a választ, amelyben azt mondja: valóban, ti nagyon kedves gyermekeim vagytok *Szent István óta*. Az Attilára való hivatkozást, a próbálkozást hallgatással mellőzi. De itt a próbálkozás a lényeg, miszerint Mátyás egységben látja a történelmet. Számára már nem egy végzetes vonal a keresztségre térés, hanem ő a magyarságot az attilai nagyságtól a saját koráig, saját személyéig, saját törekvéseiig, birodalmi ábrándjait egységben látja.

– *Egy pillanatra visszatérnék a krónikás hagyomány – mai szóval – ideológiai vetületéhez. A magyar klerikusoknak, akik a gesztákat, krónikákat írták, nem volt olyanféle averziójuk eleik iránt, mint később a legújabb kor néhány történészének (amely kor, nemrég még így tanultam: 1917-tel köszöntött be), azaz nem óhajtották a pogány múltat végképp eltörölni. Nem*

csinálnak tabula rasát, nem hiszik azt, hogy velük kezdődik a magyar történelem, vagy annak virágkora a szolgasors után.

– Anonymus Attilát berakja munkájába, a hun–magyar azonosságot azonban kifelelji.

– Kifelelji, de azt írja, Álmos vezér Attila nemzetségéből származik, mi több, Árpád szájába adja a honfoglalás indokaként, hogy az ő ősapjái, „a nagyhatalmú Attila királyé volt a Duna–Tisza közén elterülő föld”. Elég egyértelműnek tűnik, ha azt állítja: abból a nemzetségből való.

– Azt gondolom, szándékosan hagyja ki, mert ez rendkívül kényes kérdés. Az viszont nem tűnik megalapozottnak – ezt sok jó történész leírta –, hogy mindazt, amit a hunokról a krónikásaink tudnak, azt nyugati forrásokból vettük át.

– Ezt érthetem úgy, hogy a hun hagyományt őseink hozták magukkal, nem pedig a nyugati szerzetesek munkáiból merítették?

– Dinasztikus, mitikus hagyományként elképzelhető. Nyilván nem szorultunk másokra ebben, noha meg kellett szelídíteni a nyugati tudással mindezt, azt gondolom. Jómagam a termékeny kétkedésben hiszek, ami ezt a problémakört illeti. Azt mondhatom: az ismerethiánynak azon a pontján vagyok, ahol egykori kedves professzorom, Harmatta János, aki ír erről a kérdéskorról – Németh Gyula könyvének (*Attila és bunjai*) fakszimile kiadása kapcsán –, nyitottnak nyilvánítván a dolgot. Nem szabad XX. század eleji hiperkritikával kilöki mindazt, amit a hun hagyományról tudnak a magyar krónikák. A Mátyás királlyal kapcsolatos példa talán jól mutatja – bár nem szokták figyelembe venni, mert ezt diplomáciának tekintik, nem krónikairadalomnak, holott a kettő egymás nélkül nem létezik –, hogy miként kell ezt csinálni.

– A hagyomány kreatív felhasználásáról van szó?

– Kreatív felhasználásnak is nevezhetjük, tehát van olyan, amiről bizonyos esetben hallgatni kell, ahol lehet, adott esetben pedig érvényesíteni.

– A hajdani nagyságot a hunok, Attila emléke őrizte, testesítette meg évszázadokon át a nemzeti tudatban. Különös, nebezen megfogható, máig tartó folyamat ez, jöllehet érzékelhető. Jelenlevő lelkierővé, cselekvési programmá vált a múlthoz fordulás, pszichés energiát generált a magyarságban, illetve egy-egy kiemelkedő magyarban. Zrínyi Miklós (költő) például azt írja, Attila lebet a magyarnak példája, „Hírét s birodalmát hogy nyújtsa szablyája.” Verseket, értekezéseket ismerünk, amelyekben Attila emléke felvillantja a régmúlt és remélt jövőendő fényét. Bizonyos fokig a győzni tudás, a győzni akarás szimbólumává válik. Zrínyi a jezsuiták tanítványa volt, Grázban talán még Pázmány Péter is tanította...

– Nem tanította, hanem a nevelését irányította. Zrínyi Péter és Miklós nevelését gyámként felügyelte. Föltételezik, hogy az utolsó évben, mikor elég érett volt a két gyerek, akkor már személyesen is beszélgetett velük, néminemű irányba terelgette őket. Az biztos: valamilyen módon rajta hagyta a keze nyomát, ahogy mondani szokták, az ő curriculumukon.

– Köszönöm a pontosítást. Tehát Zrínyi Miklóst a jezsuiták nevelik, akiknek meglehetősen ambivalens a viszonyuk az Attila-hagyományhoz. Eposzok születnek róla jezsuita tanárok tollából, pro és kontra. Az irodalomtörténetnek ez a területe terra incognita lett a humaniorák átalakítása után – mivel latin nyelven íródtak a hősköltevények –, majd könyvedet (Hunok és jezsuiták) követően betekintést kaptunk kultúrtörténetünknek ebbe a kevésbé ismert szeletébe. Mit tudhatunk Zrínyi Attila-képeiről, illetve a jezsuiták érzelmi színeváltozásáról, akik előbb negatív, majd pozitív színben tüntetik fel Attilát? Zrínyi különösen érdekes, mert nemcsak tollal küzdött, miként ismeretes, hanem szablyája élivel is írta bűrnevét.

– Zrínyi könyve, *Az adriai tengernek syrenaja*, mint tudjuk, elég furcsa felépítésű, bár véleményem szerint nagyon jól megkomponált kötet. Nemcsak a *Szigeti veszedelmet* vagy *Obsidium Sigetianát* tartalmazza, hanem idilleket, siraloménekeket, epigrammákat, valamint egy imát a végén a feszülethez. Ez nem azt jelenti, hogy ami épp együtt volt verses anyag, azt összerakta egy télen, amikor ráért, hanem nagyon tudatos kompozíciót alkotott az egészből. Az sem véletlen, hogy Attilát és Budát – a végén epigrammaszerűen – odahelyezi a magyar történelmet felidéző árnyak közé. Azért hangsúlyozom, hogy árnyak, mert ez nem egyéb, mint Orfeusz keserve, ami szándékosan töredék marad: hirtelen az árnyak megjelennek, miközben ő szerelmét siratja. Ezek az árnyak a magyar történelem árnyai, ami nála egyértelműen Attilával kezdődik, nem Szent Istvánnal. Attilával és Budával, azzal a végzetes testvérpárral, amely, ebben az értelmezésben, a Genézisnek meg a római történelemnek a rokonává teszik a magyar történelmet. Tehát viszályal, egy ősbűnnel indul minden, ami a megosztottság és pártviszály mentén végig követhető a magyar történelemben. Budát olyan vesztesnek állítja be, aki kihívta a sorsot maga ellen, hiszen Attilának volt igaza államérdekből – mivel nem hagyhatta meg a kettős hatalmat –, ezért Budát megöli. Ez egyértelműen arra a legendára utal, miszerint a Szentlélek vagy Isten szellelte, amint ő mondja, megtisztítja a világot, aminek alapján Attila önmagát Isten ostorának nevezi. Ezzel beilleszkedik abba a profetikus történetképbe, amelynek tükrében Szent Ágoston – az ószövetségi próféták nyomán – úgy véli, azok az asszírok, babiloniak, akik a zsidókat elhurcolják, Isten büntetésének eszközei, Isten akaratának véghezvivői. Az a nép, amelyik meg tud tisztulni, az megszabadul ettől az átoktól, ilyen értelemben tehát bizonyos értelemben Isten eszköze az a bizonyos pogány. Isten eszköze lehet egy jámbor pogány is, mert ugyanezen Bibliában az egyetlen nem zsidó uralkodó, a pozitív szerepet játszó – a Messiás előhírnöke – Cyrus, mivel kiszabadítja, majd szabadon bocsátja őket, megengedve, hogy újra felépítsék a templomot. A legizgalmasabb tehát a saját népünk és a többi nép viszonya. Zrínyi úgy látja: Attilának az a gesztusa, amellyel megteremti a magyar nemzetet, amely képes a túlélésre a pusztulás szélén, amikor a török sárkány akarja elnyelni, még mindig elég erős. Elég erőt lát benne a költő, a politikus, a hadvezér, hogy mindezt túlélje. Ezt a régi, zseniális, Attilai alapításnak tudja be. Később a Mátyás királyról szóló elmélkedésben ki is fejti ennek lényegét, miszerint a világ legnagyobb hadvezére kétségtelenül Nagy Sándor volt, viszont mi lett Nagy Sándor birodalmával? Széthullott. Hol van már? Más népek foglalták el, ellenben a magyar nép „megfogyva bár, de törve nem”, még mindig él, ami Attilának köszönhető. Azt pedig, hogy Attila és Mátyás milyen viszonyban áll, azt úgy látja, ahogy Mátyás szerette volna látni önmagát.

– *A hun mítosz és a magyar jezsuiták kapcsolata alig-alig feldolgozott, jómagam 1993-ban megjelent könyveden kívül nem ismerek semmilyen munkát erről a témáról.*

– Éppen a közelmúltban fedezte fel egy magyar származású francia hölgy ezt a kötetet, aki a magyarokról és Attiláról írt egy tanulmányt. Beállítja őket az összes többi, középkori szakrális királyság közé. Most küldtem el neki ezt a munkát fénymásolva, mert nincs példányom belőle.

– *Arra kérlek, mondj néhány szót róla. Itt az Attila-kép érdekes metamorfózison megy keresztül. Attilát először II. Rákóczi Ferenczel azonosítják, aki a jezsuita rendnek kiteszi a szűrét Magyarországról, tehát negatív megítélés alá esik, majd fokozatosan megváltozik a véleményük.*

– Igen. Oláh Miklós püspök telepíti le őket nálunk elsőként a XVI. században.

– *Oláh is közread egy művet „Athiláról”.*

– Valóban, ez a könyv annyira népszerű lett, hogy nemrég adta ki Udvardi István Nyíregyházán lengyel és óbelorusz fordítását. Rákóczi veszélyesnek ítélte – Habsburg hűségük miatt – a jezsuiták magyarországi jelenlétét, ezért kitiltotta őket az országból. Ennek óriási irodalma keletkezett, karikatúrákkal, diadalversekkel ünnepelték például Angliában a történeteket, ahol a jezsuitákat különösen utálták. Nem csoda ezek után, hogy amikor a jezsuiták visszatérnek a szatmári békét követően, nem különösebben rokonszenveznek a már bujdosó fejedelemmel. A könyvemben Varjú Zsigmond eposzát mutatom be, amelyben a tradicionális, középkori nyugati egyházi felfogást képviseli, miszerint Géza fejedelemig itt minden ocsmányság, majd Szent Istvántól kezdve végre felvirrad a hajnal és így tovább. A fordulatot azután Mindszenti Antal két latin nyelvű kötete (*Magyarország mint a kereszténység védőbástyája*) hozza el. Mindszenti körül felnő egy új nemzedék, közéjük tartozik Répszeli László, aki matematikusként válik ismertté, de fiatal korában költő volt. Ő írja a *Hunniás* (1731) című eposzt, amely a század végéig népszerű marad. Ismerjük Csokonainak azt a levelét, amelyből értesülünk, hogy tud róla, keresi a *Hunniast*, mikor élete végén belefog a nagy Árpád-eposzba. Vannak hasonló kísérletek, mint Mindszenti Antalé, Adányi Andrásé, de szabályos vergiliusi eposzt Répszeli írt.

– *Megemlíted Schez Pétert is.*

– Igen, ő egészen különleges tehetség volt. A *Metamorphosis Hungariae* című eposzában az ország földrajzi egységeinek – tavaknak, folyóknak, városoknak, hegységeknek – az eredetét írja meg mitologikus hangnemben. Ezen belül Attilát – nem éppen Zrínyi-féle értelemben – mint közönséges testvérgyilkost mutatja be, rendkívül szórakoztató és humoros modorban. Schez osztrák volt, azt mondhatom, őt nem kötelezte a magyar nemesi köztudat pozitív Attila-képe. Mindössze anyagot látott a vérengző Attila történetében. Répszeli ellenben magyar, aki jámbor Aeneas mintájára szabja ki Attila alakját és a hunokét. Tehát ugyanolyan isteni útmutatásra jönnek el keletről, szabadulnak meg az éhségtől, a szegénységtől és hidegtől, jönnek az ígéret földjére, miként az elpusztult Trója lakosai, akik Rómát alapítják, majd létrehozzák a világ legnagyobb birodalmát. A trójai-római hagyomány nyomán a lehető legpozitívabb alaknak láttatja Attilát.

– *A negatív Attila-kép átbillent pozitívra?*

Feltétlenül, ám ez semmit sem von le a kereszténység sorsfordító jellegének a fölismeréséből, hiszen amennyiben megnézzük a Szent István-kultusz helyzetét, akkor láthatjuk, hogy a XVI–XVII. században sokkal visszafogottabb volt, mint a XVIII. században. A Habsburgok természetesen támogatták ezt a kultuszt. Fontos volt politikailag számukra, hogy visszanyerjék az apostoli király címet, amit végül Mária Terézia elér. Így a nyugat-európai uralkodókhöz képest, kimondottan szuverénül bánhattak a püspökjelölésekkel és kinevezésekkel. Ez a tendencia aztán a jozefinizmus idején tetőzik, II. József megpróbálja állami tisztviselővé változtatni a klérus minden tagját, a püspökökkel az élen. Ehhez éppen egy szentre – Szent Istvánra – hivatkoztak középkori alapon, hogy a pápa jogait megnyirbálhassák.

– *Mi az oka a jezsuitáknál ennek az átbillenésnek, hogy az Isten Ostora „domesztikálódik”, mi több, rokonszenves alakká változik? Hogyan jutunk el innen elveszett naiv eposzunkig, illetve annak megteremtéséig?*

– A jezsuiták bármelyik rendnél mélyebben átéreztek a helyi hagyományok jelentőségét. Azért van jogunk éppen a XVIII. századi magyar jezsuitáknál ezt felhozni, mert a század végén, Pray György, a legnagyobb jezsuita történetíró – már nem latinul, hanem németül – Berlinben megjelent könyvében ír egy hatalmas apológiát a kínai kultúra védelmében. Ennek nincs magyar vonatkozása ugyan, de analógiaként érzékelhető a lényeg. Ebben a műben Pray szembeszáll azokkal az angol, holland, francia, itáliai tudósokkal, akik a kínai kultúrát elmaradottnak, másodlagosnak tekintik. Bebizonyítja, hogy nem hamisítványok a kínai évkönyvek, hogy a csillagászatuk a kronologikus megfigyelések alapján előbbre tartott a középkori európai asztrológiánál, hogy sok mindent ők találtak fel, hogy a kínai kultúra nem ellensége a kereszténységnek, a konfucianizmust nem szabad bálványimádásnak tekinteni, az ősök tisztelete és az ég emlegetése sem az. Dél-Amerikában sem irtották ki az indián kultúrát, mi több, az osztrák jezsuiták megtanították jódlizni a bennszülötteket a saját nyelvükön. El tudom képzelni, milyen lehetett orgonakísérettel mindez, amikor mint Papageno tollasan színre léptek. Visszatérve a kérdésre, ez miként jön össze a magyarokkal? Úgy gondolták, ha a magyarok önazonosságához hozzátartozik a hun hagyomány, akkor ezt kell megnemesíteni. Romanizálták a hagyományt, megmutatták, nem kiirtani kell, hanem beolvasztani mint színt a teljes spektrumba, bevenni Attilát a többi nemzeti hős közé. Ugyanezt csinálták a skandinávoknál. A nemzetidegensége a jezsuitáknak optikai csalódás. Voltak konfliktusaik, de ma már jól tudjuk: Rákóczit például ők szabadítják meg a halálból Bécsújhelyen.

– *Mikor a fejedelem részegét mímelve bolyong lóháton, az utcákon?*

– Igen, a derék Wolf atya azt írja Gonzalesnek – az akkori jezsuita generálisnak –, hogy meglátogatta Rákóczit, egy rendkívül bűdös cellában van, ahonnan szeretne szabad levegőre menni. Mire azt válaszolja a rendfőnök: nézze atyaságod, ha gondolja, vigye szabad levegőre, de ebből iszonyú botrány lesz. Erre rövidesen a következő levelet kapja: igaza volt atyaságodnak, tényleg rettenetes botrány lett. Újabb válasz: azonnal tűnjön el. Egy időre aztán láthatatlanná válik. A jezsuiták nemzetidegensége tehát megalapozatlan.

A jezsuiták törekvései – az eposzköltők kísérletei – után új csatornákon érkezik Magyarországra az osszianizmus, amely ismét aktuálissá teszi, hogy a magunk ősiségét felmutassuk. Az *Osszián* egy nyelvét is elvesztett népet mutat be, mint Homérosszal azonos teljesítményt értékelik, jóllehet utóbb kiderül, mindez Macpherson hamisítása. Batsányi egy egész életet szán rá, hogy lefordítsa. Kazinczy imádja, az irodalmárok versenyben fordítják. A másik forrás, az *Osszián* mellett Klopstock *Messiása*, amely bemutatja, hogy bibliai témából is lehet igazi, nagy eposzt alkotni. Innen megnyílik az út, mondjuk a *Buda baláláig*, ahol Isten maga sír azon, hogy a magyar olyan, amilyen, vagyis javíthatatlan. Önuralom híján elpuskázza a legnagyobb kegyet, amit adhatott neki. Az *Osszián* megadja a régi néphez illő ősiséget, amit, ha nem maradt ránk, mert nem maradt ránk, akkor meg kell írni. Amennyiben modern hőst keresünk, annyiban meg lehet írni a témát Árpádra. Vörösmarty ezt vállalja magára, noha tudjuk, már őt magát sem elégtette ki teljesen a *Zalán futása*. Úgy érzi, Árpádban nincs elég tragikum. Kellene egy tragikus figura, aki a maga sorsába belesűríti azt, amit a rákövetkező századokban a nemzet élt át. A meghasonlást, a bukást, a hatalmat, a zenitet és nadírt. Az *Osszián* nélkül nincs Vörösmarty *Zalán futása*, sem Arany munkái.

– *Eljutottunk Arany Jánosig, a hun trilógiáig, Toldiig.*

– A *Toldi*ból Arany képes volt kihozni a hun eposznak a lényegét, bemutatni a magyar történelmet, annak legdicsőbb pontján, amiről nem lehet azt mondani, kérem, erről nem tudunk semmit, hiszen oklevelek ezrei maradtak fenn. Nagy Lajos kora nem Attila kora, még bele lehet olvasztani azt is, amit innen-onnan beelátott történelmi, címertani tanulmányaiból. Eljut egy olyan epikai látásmódhoz, ahol hirtelen elmúlik az egész álom – amelyet a történelemről gondoltunk –, és marad egy belső, tragikus érzetünk arról, milyen is valójában a történelem, ami kívül pompás, belül rohadt. Eljut Ariostóig, aki a legkedvesebb költője, de nem tagadja meg Firdauszit sem, aki más időben volt legkedvesebb számára. Tőle németül olvassa először a *Sabnámét*, később azonban megszerzi az eredetit, majd perzsául is elolvassa. Arany azzal kezdte, hogy lefordította a teljes Aeneist. Ebből azonban egy sor sem maradt meg, mivel elégedetlen volt vele, ezért elégette. Nagyon korán a legnagyobbra akart vállalkozni. Hogy mennyire tudta, miként kell magyarul megszólaltatni a latin költő eposzát, azt mutatja Remete József (nagyon gyenge) fordításáról szóló kritikája, amelyből rekonstruálni lehet, neki mi volt a véleménye Vergiliusról. Az igazi, nagy, megrázó élménye azután Homérosz – miután megtanul rendesen görögül –, ez pontosan érzékelhető a leveleiből. Úgy érzi, tud Homérosz nyelvén beszélni. Mit ír először Homérosz nyomán? Egy béka-egér harcot, *Az elveszett alkotmányt*, melyben a magyar valóság legrealistább ábrázolását kapjuk, amit csak ő maga múlt felül később a töredékben maradt *Bolond Istókban*, vagy a *Nagyidai cigányokban*. Zseniális! *Az elveszett alkotmányban* bemutatja, hogy a liberálisok ugyanolyan idióták, mint a konzervatívok, együtt pedig egyenesen életveszélyesek. Ennél csak az undorítóbb, aki egyikhez sem csatlakozik, mert gyáva hozzá, aki mindig azt nézi: melyik oldal győz éppen. Ők a langyosok, őket köpi ki Isten a szájából.

– *Nyilván fölösleges aktualizálnunk a kérdést.*

– Teljességgel fölösleges. Arany tehát a magyar politikának, a magyar történelemnek megfejté az alapképletét. Majd rájön, mindez nagyon szép, de több, minthogy csak derülni lehessen rajta. Próbáljunk meg talán sírni is miatta, vagy próbáljunk meg kimászni belőle. Epikus költészete ennek jegyében fogan. Megszületik a *Toldi*, amit az egész ország, az élén Petőfivel, őszintén dicsőít. Mindenki lelkesedik: megvan a magyar Homérosz. Erre rögtön megírja hozzá a *Toldi estéjét*. 1848 márciusában fejezi be ennek első változatát. Jellemző, hogy március 15-én éppen ítélkezik mint aljegyző – egy prostituált és egy kurafi ügyében, akik összeverekedtek egy nagyváradai kocsmában –, miközben Petőfi, a legjobb barát Pesten éppen mást csinál. Március 21-én érkezik meg hozzá a hír, mi történt hat nappal azelőtt. Addigra befejezi, lepecsételve küldi Petőfinek a *Toldi estéjét*, amelyben már a *sötétől a nép megborítva marad*. A legszomorúbb sor, amit valaha a magyarokról leírtak. Ezek után, mikor Petőfi két politikailag fontosabb teendője között tud olvasni és Arannyal levelezni, akkor könyörög neki: ha már megcsinálta a *Toldi* fejét meg a lábát, akkor csinálja meg a derekát is. Arany ezt – Petőfi halála után – szent tartozásnak tekinti élete végéig, míg elkészíti a trilógia középső részét, a *Toldi szerelmét*. De mi lesz ebből? Kiderül belőle, hogy a „háromszög”: a hideg, a meleg és a langyos, akit az Úr kiköp a szájából, tehát a három magyar típusnak a mélyszerkezetét találja meg a *Toldi* trilógiában. A haszonleső senkik, a *Toldi* Györgyök, vagy ha

olasz rokont nézünk, a Durazzók sorsát mutatja meg. Mindketten rossz véget érnek: Toldi Györgyöt egy vadkan teszi el láb alól, Durazzói Károlyt pedig az unokaöccse fejezti le. Ez az átlag, az általános. Vannak aztán a nagy álmodók, akik életük legértékesebb részét egymás bosszantására, kiirtására fordítják: holott mindketten – az egymással szemben álló álmodozók – csak jót akarnak a nemzetnek, mindkettő csak civilizálni, megtartani szeretné. Mindebből mi lesz – mivel itt nem nevetni kell, hanem sírni vagy elmélkedni –, tehát mi marad? Annyi, hogy az egész, a dicsőség *véres buborékként* – ismét Arany Jánost idézem – *pattan szét*. Mi marad? Toldi imája a *Toldi szerelme* végén, a 12. énekben, mikor előbb még vitézesen, négy darab fűzfát kiránt a földből (akár egy Őrjögő Loránd), majd odaiuteti Piroska sírja mellé. Utána pedig imádkozik. Istentől kegyelmet remél, mert úgy érzi, ki tudja őt könyörögni a pokolból és a kárhozatból.

Arany tehát egyrészt bemutatja – a Hun trilógia rekonstrukciójával Buda halálától a magyarok visszatéréséig akar eljönni – több nemzedéken át a heroikus magyar történelem folyamatosságát az ősidőktől saját koráig, másrészt a jelent a lehető legsivárabbnak festi a komikus eposzokban. Firdauszitól – a *Sabnáméból* – megtanulta a mélyebb értelmét a nemzedékek egymásra következésének...

– *Az említett ősvizály gyökerét, illetve állandóságát fedezte fel Irán és Turán harcában?*

– Valóban Irán és Turán küzdelméről van szó egyfelől, másfelől arról, hogy szinte minden nemzedékben ugyanazok a problémák újra és újra felmerülnek. Legföljebb a háttér vagy a színtér változik közben.

– *A történelmet ezek szerint megközelítően úgy szemlélte, mint később Toynbee, netán korábban Vico, akik – kultúrkörökről beszélve – hasonló gondok, hasonló dilemmák visszatérését észlelték a történeti ciklusokban?*

– Igen, ezért Madáchot – mikor végül hajlandó volt elolvasni – azonnal megszeretete. Nagyon fontos, talán legfontosabb azonban – ezen sokan eltöprengtek már a Danteverse kapcsán –, hogy milyen kár, hogy Dantét nem fordította le. Belefogott az *Isteni színjáték*ba, de tudjuk: nem fejezte be, töredékben maradt. Milyen kár, szoktak sopánkodni, hogy csak egy csodálatos ódával adózott Dante szellemének... Nemcsak, azt mondhatom, nemcsak, mivel Dantéval átvilágította és merőben mássá alakította a Toldi-trilógiát. Az isteni kegyelem, ami a korábbiakban (a Hun-trilógiában) nem jelenik meg, hiszen az a Hadúr, aki ott sír, az még ószövetségi, helyesebben nagyon pogány. Ellenben az olyan fordulatok, mint a feláldozott szerelmünk, amely ki tud minket imádkozni az elítéltségből, és be tud minket vinni az üdvösségbe, az bizony, akár mint vesszük, Dante és Beatrice esete. Arany tehát fel tudott kapaszkodni erre a magaslatra. Ariostói szerkezetet Dantei teológiával szintetizálni, ilyen senkinek sem jutott eszébe a világirodalomban.

– *Végezetül, visszatérve elveszett naív eposzunkhoz, jó ideje rögeszmém, hogy a szkíta időkig visszanyúló hősenek emlékét vagy töredékét hoztuk magunkkal a Kárpát-medencébe, ami sajnos orális hagyományként nem, csak freskóként maradt fenn, a Szent László legenda – a kerlési ütközet – utolsó mozzanataként. Ez, az úgynevezett pihenési vagy fejbenézési jelenet, mikor László király a megmentett lány ölébe hajtja a fejét, látható azon a Krisztus előtti V. századi szaka övvereten, amely – sokan írtak erről – megegyezik a XIV–XV. századi falképekkel. Vargyas Lajos olyan népballada töredéksorokból próbált a hajdani hőseposzokra vagy a vérszerződésre következtetni, mint a: mentében gyalogösvényt nyitott (mármint a hős), jöttében szekérutat vágott, vagy: véred véremmel egy patakot mosson, tested testem-*

mel egy sírban nyugodjon. Demény István Pál pedig krónikatöredékekből imponáló eleganciával mutatta ki a bonfoglalás előtti és utáni eposzok meglétét, amelyek sajnos elenyésztek. Ezen már Arany is kesergett, noha megtette a magáét ez ügyben.

– Ez a legnehezebb kérdések egyike. Klaniczay Tibor bevette a *Magyar irodalom történetének* – a Spenótnak – az első kötetébe pártolólág Arany elképzelését, aki úgy gondolta, a krónikákban a László és Salamon körül kialakult, hallatlan gazdag narratíva arra utal, lehetett a háttérben valamilyen jokulátor-eposz. Arany sokat töprengett ezen. A Toldi-témát tudatosan választja végül. Mindent tud, amit a világirodalomból tudni lehetséges. Fiatal korában olvassa Milont, Homéroszt magyarnak, költészetét tejjel-méz-zel folyó áldásnak tartja, nem véletlen mégsem, hogy kiköt a Toldi-mondánál, hiszen más világi jellegű epikus szerkezetű mű, amely megéri a könyvnyomtatást, nincs, csak Ilosvay Selymes Péteré. Erről abszolút bizonyosságot akar, Toldy Ferencet kéri, küldje el saját példányát, mert az másik kiadás, hátha abban több van, mint az övében. Kiderül: sajnos abban is ugyanaz áll. Arany reményét szeretni kell, de érteni kell az óvatosságát is, hogy végül a létező, valóban egyszer elmesélt vagy eldalolt, megmaradt lovag-eposz töredékből csinálja meg a maga nagy szintetikus művét. Mégpedig azért, mert ennyi maradt. Nem tudjuk, miért nem maradt több, miért nem maradt hosszabb. Mátyás udvarában ugyan előadtak hősekeket, de Galeotto arról egy szót sem szól, hogy a régiekről daloltak volna. Talán valami olyan módon történt a dolog, amint Priszkosz leírja Attila udvarát, azaz az éppen folyó harcokról lehet szó, ilyen Mátyás idejében a Beriszló Péterről költött ének vagy a Szabács viadala. Ez nyilvánvalóan létezett, de ami bajnoki tettekről szólt, a hősepikával rokon motívumokat tartalmazott, amit Arany olyan nagyszerűen vadászgat ki Tassótól Homéroszig, az csak a *Toldi*-ban maradt meg. Ő becsülettel ahhoz az anyaghoz fordult, amely fennmaradt, azt tágitotta kozmikussá. Befejezésül tehát azt tudom javasolni, mintegy válaszként a kérdésre – ha már Aranyról ennyit beszéltem –, hogy gondolkodjunk el Kosztolányi egyik szösszenetén. Kosztolányi emleget egy idős, nyolcvan éves francia polgármestert, aki nyugdíjba ment, sok ideje volt, ezért nekilátott magyarul tanulni. Az ajánlja neki, éljen száz évig, és jusson el mielőbb a *Buda haláláig*, mert akkor nagyon jó lesz neki, mivel nem úgy hal meg, hogy nem olvasta Aranyt. Én azt kívánom az európai kultúrának, ne úgy vesszen ki, hogy nem olvasta Arany Jánost.

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ (1945) az Irodalomtudományi Intézet igazgatója, a Szegedi Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének, valamint a a Neolatin Doktori Alaprogram vezetője. 1991 és 1995 között Magyarország római nagykövete volt. Számos kutatási területe van, így többek között a magyarországi humanizmus kezdetei, a magyar reneszánsz és barokk eszméletörténete és poétikája, a klasszikus magyar irodalom, a XX. századi magyar regény, a retorika elmélete és története.

MÓRO CZ ZSOLT (1956) Kőszegen élő író.